

ISSN 2224-025X

НАУКОВІ З АПИСКИ

Державного
природознавчого
музею

Випуск 35 / 2019

Національна академія наук України
Державний природознавчий музей

НАУКОВІ ЗАПИСКИ ДЕРЖАВНОГО ПРИРОДОЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Випуск 35

Львів 2019

УДК 57+58+591.5+502.7:069

Наукові записки Державного природознавчого музею. – Львів, 2019. – Вип. 35. – 184 с.

До 35-го випуску періодичного видання "Наукові записки Державного природознавчого музею" увійшли статті і короткі повідомлення з музеології, екології, зоології, ботаніки, ґрунтознавства, а також інформація про діяльність музею у 2018 році.

Для екологів, біологів, зоологів, ботаніків, ґрунтознавців, працівників музеїв природничого профілю, заповідників, національних природних парків та інших природоохоронних установ і організацій.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор

Капрусь І.Я. д-р біол. наук, проф.

Заступник головного редактора

Климишин О.С. д-р біол. наук, с.н.с.

Відповідальний секретар

Орлов О.Л. канд. біол. наук

Технічний редактор

Гураль Р.І. канд. біол. наук

Бокотей А.А. канд. біол. наук, с.н.с.; Войчишин В.К. канд. біол. наук, с.н.с.; Вінніцкі Т. PhD (Польща); Гнатів П.С. д-р біол. наук, проф.; Годунько Р.Й. канд. біол. наук, с.н.с.; Гураль-Сверлова Н.В. канд. біол. наук; Дзюбенко Н.В. канд. біол. наук; Малиновський А.К. д-р с.-г. наук; Радченко О.Г. д-р біол. наук, проф.; Різун В.Б. канд. біол. наук, с.н.с.; Середюк Г.В. канд. біол. наук; Сусуловський А.С. канд. біол. наук, с.н.с.; Тасенкевич Л.О. д-р біол. наук, проф.; Третяк П.Р. д-р біол. наук, проф.; Царик Й.В. д-р біол. наук, проф.; Чернобай Ю.М. д-р біол. наук, проф.; Шрубович Ю.Ю. канд. біол. наук; Яницький Т.П. канд. біол. наук

EDITORIAL BOARD

Kaprus I.Y. (*Editor-in-Chief*), Klymyshyn O.S. (*Associate Editor*), Orlov O.L. (*Managing Editor*), Gural R.I. (*Technical Editor*), Bokotey A.A., Voichyshyn V.K., Winnicki T., Gnativ P.S., Godunko R.J., Gural-Sverlova N.V., Dzubenko N.V., Malynovsky A.K., Radchenko O.G., Rizun V.B., Serediuk H.V., Susulovsky A.S., Tasenkevych L.O., Tretjak P.R., Tsaryk J.V., Chernobay Y.M., Shrubovych J.J., Yanitsky T.P.

Рекомендовано до друку вченою радою

Державного природознавчого музею

ISSN 2224-025X

© Наукові записки ДПМ, 2019

УДК 069.001.76:574

Чернобай Ю.М.

ДО ІСТОРІЇ МЕТОДОЛОГІЇ ЦІЛІСНОСТІ ТА ПАРАДИГМИ ПРИРОДНИЧО-СОЦІАЛЬНОЇ КОЕВОЛЮЦІЇ

Розглянуто регіональний феномен методології цілісності та природничо-соціальної коеволюції, який мав місце у науковій спільноті Львова у період кінця XIX– початку XX ст. Найпомітнішими у створенні цього феномену були: В. Поль (збереження культурної та природничої спадщини), В. Дідушицький (охорона окремих видів через охорону довкілля, природнича мотивація самоідентичності), Б. Дибовський (таксономія та континентальна біогеографія), Й. Пачоський (фітосоціологія та охорона природи), Я. Нусбаум-Гілярович (філософсько-когнітивні аспекти еволюції), Я.Г. Павліковський (природа і культура, теорія і практика охорони природи, основи туристичного менеджменту). Виникнення цього феномену спричинило генезис ряду наукових напрямів міжнародного рівня.

Ключові слова: методологія цілісності, парадигма коеволюції, львівська природнича школа, Вища школа в Дублянах, фітосоціологія, охорона природи.

Маючи значні наукові та матеріальні досягнення у ХХІ ст., наша цивілізація не в змозі позбутися цілої низки глобальних проблем. Значущість цих проблем настільки велика, що їхня невирішеність створює загрозу для майбутніх поколінь. Але їх не можна вирішити ізольовано, оскільки у глобальному вимірі потрібні об'єднані зусилля всього суспільства. Саме глобальні проблеми у перспективі будуть чинити все більш помітний вплив на життя кожного народу, на всю систему міжнародних відносин. Однією з таких проблем є гармонізація зв'язків людської спільноти з мінливими умовами природного довкілля. Певною аксіомою стало твердження, що цієї мети можна досягти лише через узгодження суспільного прогресу з глобальними механізмами стабільності біосфери. Відтак глобальні критерії є вкрай важливими у природоохоронній стратегії (плани дій) на національному рівні та її складових – регіональному та локальному рівнях.

Об'єктивні та суб'єктивні передумови сучасної соціо-природничої концепції розвитку

Про існування тісного зв'язку між природою та людською спільнотою відомо з античних часів, проте об'єктом наукового (методологічного) дослідження та прикладних інтерпретацій це явище повстало в епоху свідомого планування, масштабного природокористування та появою глобальних наслідків "науково-технічного прогресу" [3].

Широко відоме гасло "Мислити глобально – діяти локально" дістало поширення через документи, прийняті на Конференції ЮНЕСКО 3-14 червня 1992 р. у Ріо-де-Жанейро, коли було проголошено про стратегічні напрями в охороні природи на кінець ХХ – початок ХХІ ст. Впровадження цього гасла в практику охорони природи ставиться у заслугу американському діячеві, одному з організаторів руху охорони

дикої природи в 1952-1969 рр. Девіду Броуеру (David Brower). Фраза прийшла з англійської мови – "Think globally, act locally". Проте справжнім автором цієї гучної фрази є Патрик Геддес (Patrick Geddes) – шотландський біолог, соціолог і містобудівник. За освітою він був зоологом, довгий час співпрацював з Т. Гекслі. До того ж, понад 30 років П. Геддес обіймав посаду професора ботаніки елітарного шотландського Університету Данді. Ця талановита людина дивним чином поєднувала світогляди ботаніка та урбаніста. Така когнітивна інтеграція природничо-соціальних критеріїв осмислення реальних проектних проблем зумовила появу двох фундаментальних праць ботаніка-урбаніста – "Розвиток міста" (1904 р.) та "Еволюція міст" (1915 р.) [24], які не втратили актуальності й на сьогодні. П. Геддес ще за молодості зазнав впливу радикальної на той час еволюційної теорії Дарвіна, а пізніше читав в Единбурзькому університеті лекції з біології – тому він запровадив закони біології та еволюції у теорію середовищного містобудування. Як біолог, він розумів, яке значення для дарвінівського природного добору мають середовище та спадковість. Керуючись цими біологічними поняттями, він у проектах завжди виступав за збереження історичних будівель та щиро трактував місто як найкращу форму життя людини на вищому етапі розвитку цивілізації.

У книзі "Еволюція міст" [20] П. Геддес виклав ідею, що місто – це інструмент еволюції. Він вважав, що розвиток міста – лише частина більш масштабної системи, а тому міське планування стосується й комунікації міста з навколишнім сільським довкіллям, де драма людської історії не менш важлива, ніж географія [5]. Отже, згідно Геддеса, еволюція має всезагальний характер, а біотична еволюція є системним елементом цього глобального процесу. Далі, соціально спрямоване планування має починатися з вивчення ресурсів природного, географічного довкілля, та з дослідження того, як люди використовують ці ресурси, формуючи культурний ландшафт. Світогляд автора склався під потужним впливом еволюційних ідей Ч. Дарвина, коли він, молодий ботанік, працював у лабораторії великого вченого. З роками він тільки утвердився у своїх поглядах, розробивши безліч проектів реконструкцій міст. У 20-ті роки ХХ ст., вже як досвідчений проєктант, П. Геддес став керівником генеральних планів Бомбея, Тель-Авіва та Єрусалима – знакових міст тодішніх британських колоній. Вчений, який називав себе не інакше як ботаніком, розглядав урбаністичні регіони як цілісну природничо-соціальну систему, функціонування якої спричинене впливом міста-метрополії, подібно до рослинного угруповання в оточенні похідних від нього фрагментів.

Зрозуміло, що велетенська за змістом сентенція П. Геддеса – "Мислити глобально, діяти локально" могла з'явитися лише на засадах потужного нового філософського мислення, яке поступово визрівало скрізь світоглядні парадигми вченого. Ці зміни мали тренд від ієрархічної вертикалі у напрямку до встановлення взаємовигідного партнерства, будучи проєкцією мережі суспільної комунікації та взаємної конкуренції на простір динамічного устрою природних угруповань з їх довкіллям, внутрішніми та зовнішніми чинниками.

На рубежі ХІХ – ХХ ст. розгляд цих глобальних процесів призвів до появи холистичних концепцій біосфери Е. Зюсса та В.І. Вернадського, а також до революційних відкриттів у галузі політекономії [4]. Інтегрування наук переконливо узгоджувалося з холистичною теорією єдності світу. На цей аспект свого часу звернув увагу невтомний критик теорії марксизму професор М. Туган-Барановський. Він брав

за приклад політичну економію, яка виникла лише у другій половині XIX ст., однак серед усіх суспільних наук стала найбільш наближеною до природознавчого типу наукового пізнання. Проявом зв'язку політичної економії та природознавства, за думкою М. Туган-Барановського, є теорія природного добору Ч. Дарвіна, яка значною мірою була підказана поглядами економіста Т. Мальтуса.

З тих часів проблема виживання людства за умов різкого погіршення якості довкілля, обмеженості природних ресурсів набула виняткової гостроти. Об'єктивно процес інтеграції і взаємної інсталяції наук неухильно посилюється та прискорюється. І тут стає суттєвим, аби перебіг цього зумовленого розвитком цивілізації процесу відбувався у відповідності до всесвітніх законів розвитку та еволюції і не розглядався у рамках панівної технократичної парадигми регуляторного управління біосферою. Керувати потрібно не біосферою, а соціальною поведінкою людської спільноти. Поряд з існуючими популярними концепціями про системну цілісність природи і цивілізації, починаючи від постулатів Т. Мальтуса і В.І. Вернадського до сучасних теорій енергетичної економії Г. Одума [6], мережевої комунікації С. Кауффмана [21], біомної єдності біосфери Л. Маргуліс [23] та планетарного організму Д. Лавлока [22], заслуговують на увагу також думки відомого українського вченого-новатора у галузі економічної та демографічної статистики С. Подолинського (1850-1891). За століття до енергетичних моделей Г. Одума він у трактаті "Праця людини і її відношення до розподілу енергії", стверджував, що: "...загальна кількість енергії, одержувана поверхнею Землі з її внутрішності і від Сонця, поступово зменшується. У той же час загальна кількість енергії, що накопичена на земній поверхні і є в розпорядженні людства, поступово зростає. Перебіг зростання відбувається під впливом праці людини і домашніх тварин..." [цит.: 10, с. 137]. За власним визнанням академіка В.І. Вернадського, він, працюючи над теорією ноосфери, значною мірою спирався на системні інтерпретації цього неординарного економіста. У своїх оцінках природничо-соціальних відносин С.А. Подолинський довів, що праця є діяльністю, пов'язаною з регулюванням потоків енергії. Деякі види праці виключно ефективні при використанні енергії Сонця в господарстві, інші – в її збереженні і переробці, так що в сукупності людство може забезпечити потік негативної ентропії, достатній для сталого розвитку. Але для цього трудова теорія вартості повинна бути доповнена енергетичним балансом – політекономія має об'єднатися з фізикою [11, с.139]. За розрахунками С.А. Подолинського, сталим розвитком суспільства треба вважати такий, за якого витрати однієї калорії людської праці втягують в обіг 20 калорій сонячної енергії (тепер це називають "принципом Подолинського").

Таким чином, парадигма глобального коеволюційного критерію стосовно людства від моменту свого зародження спиралася передусім на соціально-поведінкові моделі організації людських надсистем, а вже згодом з'являлися гносеологічні природничі теорії та моделі змін сукупностей організмів (таксономічних, популяційних чи синекологічних) та їхнього довкілля, у поняттях еволюції та коеволюції.

Феномен природничо-суспільної методології на зламі століть

Задовго до появи глобальної концепції збереження біорізноманіття, засновник Природничого музею у Львові, граф В. Дідушицький (1825-1899) сформулював засадничу вимогу щодо вивчення видового багатства регіону, як інструмента пізнання природи цілого світу [19]. Відомо, що серед перших вчителів майбутнього

природничника був відомий географ і етнограф, літератор і громадський діяч Вінцент Поль (1807-1872). Від свого наставника молодий В. Дідушицький перейняв розуміння цілісного поєднання усіх складових природничого устрою, охоплюючи й людину з її довкіллям [13].

Рис. 1. Портрет Володимира Дідушицького (худ. Я. Матковський, 1843 р.).

Такого висновку можна дійти, звернувшись до "Проекту Музею природи у Львові", складеного В. Полем у 1847 році [29]. У цьому документі вчений вказував на відсутність належного зв'язку між тогочасними творами мистецтва і реальним життям незалежно від економічних і соціальних умов, в яких знаходиться регіон. Попри цього, він звернув увагу на гостру необхідність звернення до теми різноманітності та своєрідності природи свого краю. Програма соціо-природничого регіонального розвитку 1847 року дістала назву меморандуму В. Поля, в якому автор зосередився виключно на створенні установи із збереження природної спадщини та регіональних натуралій, які були би зібрані на теренах Галичини. На думку В. Поля, така інституція була вкрай потрібною для пізнання та підвищення обізнаності громадськості, незалежно від економічних і соціальних умов, в яких знаходиться регіон. Важливим було чітке зауваження автора, що засновником такого музею не може бути імперський (австрійський) уряд, з його компетенцією щодо загальних колекцій в Віденському палаці Hoffburg, які від 1889 року стали основою державного Музею натуральної історії (Naturhistorisches muzeum), тобто "природи в цілому", і не несли системної регіональної ідеї. Галичина ж була чи не єдиним регіоном, який не мав музею національного профілю, тоді як подібні музеї вже були засновані в 1808 році в Будапешті (Magyar Nemzeti Muzeum) та в Празі (Vlastenecké muzeum v Čechách).

Повертаючись до природничої музеології, як гносеологічного віддзеркалення цілісного зв'язку природи і людини, можна дійти висновку, що саме у своїх

управлінських рішеннях В. Дідушицький демонстрував гармонійне поєднання глибоких традицій європейського колекціонування з повагою до вихідної природи емпіричного пізнання цілісної суті природної спадщини громади.

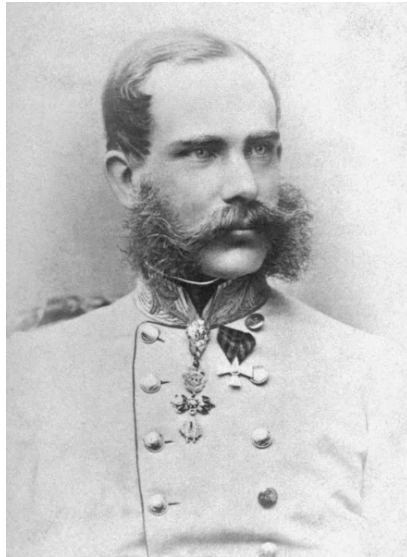

Рис.2. Імператор Франц Йосиф (фото середини 50-х років XIX ст.).

Коли члени Галицького господарського товариства відкривали 9 січня 1856 року Рільничу школу в Дублянах, вони ще не могли уявити, яка цікава та наповнена важливими справами історія закладається у скромних стінах тодішнього осередку практичного землеробства. Упродовж 20 років тривало визрівання неординарного аграрно-економічного закладу, та лише від 1876 року почався власне статус Вищої рільничої школи в Дублянах.

Таким чином, на останню чверть XIX ст. у столиці Галичини склалася потужна плеяда хронотопів природничо-освітнього профілю. Це були Природничий музей Дідушицьких, Ботанічний сад Львівського університету та зовсім відмінний від усіх інших Зоологічний музей Львівського університету, створений професором Б. Дибовським у 1884 р. на основі Кабінету природи та привезених ним колекцій з теренів Євразії. Пізніше, у 1910 р. до цієї плеяди долучився Природничо-етнографічний музей НТШ, де стараннями його куратора, орнітолога Остапа Мацілінського з'явилися унікальні опудала птахів. До того ж музеї Б. Дибовського та О. Мацілінського зберігали досить об'ємні етнографічні колекції [19].

Мислення природничиків все далі наближалось до оцінок діяльності людини, як важливого чинника формування "обличчя Землі". Це виразне, радше естетичне, визначення австрійського геоморфолога Е. Зюсса щодо земної поверхні, пізніше розвинув до культурологічного (можливо, цивілізаційного) рівня професор Дублянської Вищої рільничої школи Я.Г. Павліковський [27]. Будучи фаховим економістом та промотором державної політики в галузі охорони природи, він

послідовно розглядав природне довкілля як визначальний чинник щодо форм соціальної поведінки та діяльності людини. Успішний підприємець і одночасно крупний організатор туристичного та природоохоронного руху, він першим заклав основи філософії охорони природи, методології, яка в наш час дістала назву біосферного мислення. Якщо термін "біосфера" в геоморфолога Е. Зюсса був лише як синонім "обличчя Землі", то енциклопедист В.І. Вернадський вклав в поняття біосфери біогеохімічного змісту [2]. Безумовно, бачимо тут мережеву цілісність природничо-гуманітарної думки, яка на той час існувала у Європі, і спричиняла появу холистичних положень, на кшталт теорії Я.Г. Павліковського про культурологічні функції природи. Ще раніше ефект антропічної присутності успішно використав В. Дідушицький під час експонування Галичини на Всесвітніх виставках у Парижі та Відні (1873; 1878). Такий підхід на той час був настільки незвичним, що викликав загальне захоплення і був відзначений золотими та бронзовими нагородами [16].

На період 1895-1897 рр. припадає поява в Дублянах молодого та енергійного асистента Йосифа Пачоського, який на той час пройшов ґрунтовний вишкіл у господарстві унікального парку "Софіївка" (у 1887 р. закінчив Уманську школу садівництва), ботанічних садах Київського (1887-1894 рр.) та Санкт-Петербурзького (1894-1895 рр.) університетів [12].

Рис. 3. Професор Йосиф Конрадович Пачоський (1864-1942).

Освіта Й.К. Пачоського не мала офіційного підтвердження у формі сертифікатів або дипломів. Пройшовши за конкурсом на посаду асистента кафедри ботаніки Вищої рільничої школи у Дублянах, Й. Пачоський дістав можливість легітимно увійти до спільноті спеціалістів вищої кваліфікації. На момент конкурсу він вже був автором піонерних статей з визначеної ним ботанічної науки – фітосоціології.

Термін "фітосоціологія" був вперше вжитий ним у 1896 р. [26], саме під час роботи в Дублянах. Проте вже наступного 1897 року він з посади професора ботаніки раптово

перейшов на посаду ентомолога Херсонської губернії, пропрацювавши там понад 20 років. Зрозуміло, що ботанічна академічна проблематика поступилася прикладним питанням захисту рослин та раціонального використання і охорони тваринного світу степового краю [9]. Мабуть через це він сам тривалий час вважав, що термін "фітосоціологія" вперше було вжито В.М. Сукачовим. Лише у 1925 р. вчений, на той час вже професор Познанського університету, переглядаючи свої праці дублянського періоду, побачив стару публікацію 1896 року і виявив, що там є не лише коротка характеристика, але й назва нової науки – "фітосоціологія" [8; 26]. До речі, сам В.М. Сукачов без заперечень визнавав пріоритетне авторство Й.К. Пачоського.

Від 1884 р. почався львівський період діяльності видатного біолога і гуманіста Б.І. Дибовського. На той час вже існувало досить потужне науково-суспільне підґрунтя для сприйняття коеволюційних ідей. Спектр аудиторії кращих культурологічних установ Галичини обіймав склад відвідувачів від наймолодших мешканців краю до корифеїв літератури, театру, аж до цісаря Франца-Йосифа, який за своє понад 60-річне правління не раз бував гостем тодішніх осередків природничої науки у Львові.

Значний інтерес збуджували зрізці природних артефактів, зібраних невтомним дослідником Б. Дибовським на просторах Східного Сибіру, Центральної Азії та Далекого Сходу [18]. Ця колекція збуджувала зацікавленість до різноманітності тваринного світу, спонукала до пошуків пояснень причин цієї різноманітності. З появою унікальної експозиції професора-мандрівника еволюційний аспект музейного природознавства у Львові значно посилювався.

Глобальне охоплення біорізноманіття рослинного і тваринного світу, дедуктивна диференціація зональних та оселищних комплексів дозволили вченому виявити рідкісні локальні осередки та угруповання організмів, які на антропоїзованих теренах Європи майже не збереглися. Такі оселища і ареали ендемічних видів, як о. Байкал, узбережжя та вулканічні хребти півострова Камчатка, оліготрофна тундра острова Берінга чи уссурійські нетрі у пониззях р. Амур можна було коректно ідентифікувати лише шляхом біогеографічної диференціації великих об'єктів і одночасно виявити генезисні зв'язки локалізованих популяцій, зокрема байкальського планктону з віддаленими океанськими глибинами.

Виразно видно, як полярні на перший погляд методологічні підходи В. Дідушицького і Б. Дибовського до осмислення таксономічних колекцій організмів неодмінно виводять на думку про структурну єдність рівнів як локальної, так і глобальної організації живого. Можливість зрозуміти та візуально представити її перед громадою виникла дякуючи зіставленню обох колекцій, створених на міцній науково-дослідній основі [14]. Про міцний творчий зв'язок між традиціоналістом і шляхтичем В. Дідушицьким та невгамовним реформатором професором Б. Дибовським свідчить епізод, коли Львівський університет у 1894 році, саме за поданням проф. Б. Дибовського, присудив В. Дідушицькому ступінь почесного доктора (*honoris causa*).

На основі позицій цілісності обох оригінальних підходів з'явилися численні та яскраві за формою статті учня Б. Дибовського, молодого професора кафедри зоології Й. Нусбаум-Гіляровича (1859-1917), які він писав у концепціях теорії Ч. Дарвина. Досить радикальні для того часу еволюційні ідеї не мали схвалення з боку ортодоксального університетського керівництва, що призвело врешті до відставки професора Б. Дибовського. Проте на бік прогресивних професорів стала студентська

молодь, а вчення Дарвіна продовжував репрезентувати більш толерантний і менш експансивний Й. Нусбаум-Гілярович. На відміну від Дибовського, його учень не брав участі у політичному та суспільному житті, обмежившись широкою навчальною та просвітньою діяльністю. Вважається, що ніхто до Нусбаума не запроваджував в такому масштабі і так успішно не поширював біологічні знання та теорію еволюції. У межах великомасштабної популяризації біологічних знань Й. Нусбаум намагався надати теорії еволюції ширшого сенсу, аби звернутися до основних когнітивних і етичних проблем. Безперечно, це був наслідок прямого впливу просвітницьких ідей Дибовського на методологію талановитого учня.

Професор Й. Нусбаум-Гілярович намагався створити зв'язок між біологією та філософією. У його творчому спадку лишилася серія дисертацій і статей, де широко обговорюються різні питання в галузі природничої філософії. Як факти надходять до нашої свідомості завжди через мислення та ідеї, так і сенс доквілля стає доступним для нас через теоретично сформульовані ідеали. Саме через таку парадигму Нусбаум-Гілярович впроваджував етичну цінність пізнання природи. Найвищий рівень мислення, писав він – це Біблія природи, її великі і вічні закони, які піднімають і звеличують нас, і наші особисті інтереси залежні від публічних інтересів, як від біологічно найвищої одиниці. Найбільшим життєвим досягненням в цій галузі Нусбаум вважав свою книгу "Ідея еволюції в біології" [25]. Проте сприйняття дарвінівської теорії на публічному рівні не було однозначним. Багато в чому для розв'язання конфліктів допомагав В. Дідушицький, з його авторитетом серед львівської спільноти, особливо перед духовенством.

Сибірське заслання та напружена наукова робота не послабили ідейних та етичних пошуків бунтівника і борця за справедливість Б. Дибовського, у яких він чим далі схилявся до засад екологічного мислення. Безперечно, його намагання знайти закономірності у системі "Людина – Природа" несли в собі виразні сліди особистого спілкування за часів буремної молодості з анархістом П. Кропоткіним та іншими радикальними борцями з монархією. Ці люди мали здатність впливати на великі маси людей, свідченням чого є особистість Н.І. Махна (1888-1934). Князь П. Кропоткін (1842-1921) – ідейний лідер анархістів, нащадок Рюриковичів, спадкоємець багатих маєтків, вчений-енциклопедист. Людина неординарних здібностей, окрім питань соціології, філософії, політики та історії, він був глибоким знавцем географії, етнографії, політекономії тощо. Кропоткіну судилося пережити арешт, суворий вирок, він був єдиним ув'язненим, якому вдалося втекти з Петропавлівської фортеці за всю історію її існування. Попереду були еміграція, революція та глибоке розчарування з її наслідків.

Дивно, хоча, певно, закономірно, генеза природничо-суспільної парадигми об'єднувала своїх носіїв, розділених у просторі і часі. Так, анархіст П. Кропоткін, у ХІХ ст., надавши бунтівнику Б. Дибовському на усе життя ідею гармонії у стосунках людини з природою, вже у ХХ ст. зустрівся на чужині з ботаніком-містобудівником П. Геддесом і закріпив його переконання у глобальному цілісному процесі еволюції та верховенства законів природи над технократичними управлінськими схемами цивілізації.

Засвоєні ідеали свободи, справедливості, утопічні теорії суспільства, без диктату держави, супроводжували Б. Дибовського усе життя. У поєднанні з особистими рисами вченого, його чесністю, відвертістю, відданістю науковим критеріям істини,

разом з аскетичним способом життя – ці моральні засади були не менш важливою частиною хронотопу Б. Дибовського, ніж його наукова діяльність.

З порівняльної оцінки хронотопів В. Дідушицького та Б. Дибовського [14] випливає, що для першого властивим є пріоритет стабільності, за яким стоять традиції, збереження звичних форм буття, тоді як для другого пріоритетом є емпіричний пошук та освоєння, тобто – нові форми буття, інновації. Стабільність – це охорона довкілля і локальних традицій, тоді як вишукувальна діяльність спрямована на соціальні запити, на потреби економіки, на раціональне використання природних ресурсів. Іншими словами, стабільність репрезентує преференції топічного, а розвиток – глобального спрямування, а сама концепція сталого розвитку може розглядатися як мережеве сполучення обох ознак сучасного природознавчого руху.

Розгляд генезису вказаних хронотопів вказує на тенденцію вийти за межі кабінетної науки, увійти до комунікації реального мінливого та діючого довкілля. Для хронотопу В. Дідушицького це креативний проект лісового резервату разом з орнітофауною, участь у створенні вищих природничих шкіл – Лісової та Сільськогосподарської, проведення масштабних господарських виставок. Для хронотопу Б. Дибовського – створення комунікацій на основі матеріальних та інформаційних носіїв пам'яті, таксономічні та біогеографічні вишукування континентального рівня, локалізація широких знань для освіти, просвіти та науки. Обидва хронотопи зобов'язані забезпечувати дієвість природничих чинників у формуванні понять спільнотної ідентичності, встановленні суспільних вартостей та збереження ресурсів пам'яті для прийдешніх поколінь.

Послідовник переконань В. Дідушицького, професор економіки і права Вищої рільничої школи у Дублянках Я.Г. Павліковський, надаючи дикій природі ініціального значення у духовному розвитку суспільства, порівнював природне довкілля з цілющою купелею, у якій відновлюються вичерпані сили людства. Саме природа забезпечує такий простір, де людина повстає віч-на-віч із собою і перебуває у рефлексії над собою, стає параметричним об'єктом у діалозі з іншими об'єктами довкілля. Такий діалог спричиняє появу феномену злету вільної думки, власної, вихідної, а не компілятивної чи шаблонної [27]. Поза сумнівом, таке трактування соціо-природничої коеволюції у певному сенсі випередило появу у середині ХХ ст. головних постулатів універсальної теорії хронотопу [1].

Наша цивілізація ще не подолала той специфічний утилітарний підхід, який ще розглядає технічний винахід як первинне, а естетичне вираження як вторинне або навіть непотрібне. Це означає, що ми ще не готові визнати факт того, що техніка веде своє походження від цілісної людини у її взаємодії з кожною частиною довкілля. Людини, яка використовує кожну свою здатність, аби максимально реалізувати власні біотичні, екологічні та психологічні потенції.

Я.Г. Павліковський суттєво доповнив цивілізаційний зміст діяльності Дублянського та Львівського природничих осередків. Він успадкував місію, закладену видатними діячами природознавства у системну комунікацію створених ними унікальних хронотопів.

Суть перебігу коеволюції задекларована Я.Г. Павліковським ще понад 100 років тому: "Культура вийшла з природи і довго носила на собі її ознаки; згодом обернулася проти неї. А коли під новомодним гаслом "охорони" знову намагатиметься з нею примиритися, то під впливом цього натиску відновлена природа вже не буде тою, якою

була здавна: вона буде неодмінно нести у собі особливості творінь культури. Тільки, маємо надію, не тої філістерської і варварської культури, яка з любові до природи зробила собі модну сукню або трактує її як засіб нових спекулянтських зисків, але культури справжньої, внутрішньої культури Духа і Серця. Гасло повернення до природи – це не гасло зречення культури – то гасло боротьби культури справжньої проти псевдокультури, то гасло боротьби за найвищі культурологічні чесноти" [цит.: 28, с. 100].

Рис. 4. Професор Ян Гвальберт Павлівковський (1860-1939).

Природне середовище зумовлює процес інтеграції пізнавальних та рекреаційних мотивацій з мотиваціями онтологічними [15; 17]. На тлі цього зв'язку формується прагнення до духовного підходу, визнання світоустрою, що стоїть над людиною і природою. З порівняння Львівського та Дублянського хронотопів випливає, що для першого властивим є пріоритет когнітивності, за яким стоять традиції, дотримання усталених форм пізнання, тоді як для другого пріоритетом є практичний досвід, тобто пошуки нових форм господарювання та інновацій, спрямований на поліпшення добробуту спільноти, який спирається на економіку, раціональне природокористування.

Висновки

Парадигма природничо-суспільної цілісності, коеволюційного розвитку біотичних систем з'явилася на етапі науково-технічної революції XIX ст., коли діяльність людини досягла глобального рівня.

Засадничі уявлення біотичної еволюції склалися з уявлень про організацію економічних систем людської спільноти.

Хвиля бурхливого економічного розвитку, яка докотилася до галицького регіону на межі XIX-XX ст., спричинила не менш бурхливу активність наукової та

інноваційної думки, яка проявилася через появу визнаних світом наукових шкіл у галузях технологій (бальнеологія, хімія, нафта, агро- та лісопродукція), медицини, математики та природокористування.

Природничі школи Львівського університету, Природничого музею та Вищої рільничої школи у Дублянах стали осередками природничо-суспільного вивчення матеріальних та когнітивних ресурсів регіону, що призвело до видатних узагальнень світового рівня, зокрема біогеографічної структури зоотаксонів Євразії проф. Б.І. Дибовського, фітосоціології проф. Й.К. Пачоського, соціально-етичної детермінації законів еволюції проф. Й. Нусбаум-Гіляровича, природничо-суспільної ідентичності музеологів В. Поля і В. Дідушицького, теорії і практики охорони природи Я.Г. Павліковського.

Вкрай важливим завданням є визначення комунікації творчої спадщини Львівсько-Дублянського природничо-суспільного феномену з онтологічними пошуками ХХ та ХХІ століть, як обов'язкової умови цілісності коеволюційного процесу.

1. Бахтин М.М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике // Вопросы литературы и эстетики. – М.: «Худ. лит.», 1975. – С. 234-407.
2. Вернадский В.И. Биосфера. – М.: Наука, 1967. – 376 с.
3. Голубець М.А. Середовищезнавство (інвайронментологія). – Львів: «Манускрипт», 2010. – 176 с.
4. Злупко С. Екогомолгія – новий науковий напрям сучасності (причини і умови формування) // Регіональна економіка. – 2004. – № 3. – С. 33-44.
5. Мамфорд Л. Миф машины. Техника и развитие человечества. – М.: Логос, 2001. – 408 с.
6. Одум Г., Одум Э. Энергетический базис человека и природы. – М.: Прогресс, 1978. – 380 с.
7. Пачоский И.К. Метод классификации и единство наук. – Киев: Типогр. газ. "Киевское слово", 1891. – 88 с.
8. Пачоский И.К. Основы фитосоциологии. Курс, читанный на агрономическом факультете Херсонского политехнического института в 1919-1920 г. – Херсон: Изд. студ. комит. с-х. техникума, 1921. – 346 с.
9. Пачоский И.К. Социальный принцип в растительном царстве // Журнал русского ботанического общества, 1925. – Т. 10. – С. I-XIII.
10. Подолінський С.А. Труд человека и его отношение к распределению энергии // "Слово". – Санкт-Петербург, 1880. – № 4/5. – С. 135-211.
11. Подолінський С.А. Вибрані твори. – К: КНЕУ, 2000. – С. 281.
12. Пузанов И.И., Гольд Т.М. Выдающийся натуралист И.К. Пачоский. – М.: Наука, 1965. – 88 с.
13. Чернобай Ю.М. Феномен В. Дідушицького у тенденціях новітньої музеології // Наук. зап. Держ. природозн. музею. – Львів, 2015. – Вип. 31. – С. 3-14.
14. Чернобай Ю. Локальне і глобальне в музейних хронотопах В. Дідушицького та Б. Дибовського // 36. "Професор Бенедикт Дибовський – визначний дослідник спільної природної спадщини Польщі, Білорусі та України". – Львів: "Імперіал", 2018. – С. 148-167.
15. Чернобай Ю.М. Природознавство і регіональний природничо-інформаційний простір // Наук. зап. Держ. природозн. музею. – Львів, 1998. – Т. 14. – С. 6-15.
16. Brzęk G. Muzeum im. Dzieduszyckich we Lwowie i jego Twórca. – Lublin: Wyd-wo Lubelskie Nowe, 1994. – 200 s.
17. Czarnobaj J., Boruszcak M. Doświadczenia W. Hr. Dzieduszyckiego, a współczesne trendy komunikacji muzealnej // Jan Gwałbert Pawlikowski. Humanist. Wzrost ochrony przyrody i turystyki. – Kraków: Gen. Ośr. Turystyki Górskiej PTTK, 2014. – S. 241-254.
18. Dyakowski B. Badacz dalekiej Północy. – Warszawa: KONTRAST, 2003. – 69 s.+8 zdjęć.
19. Dzieduszycki W. Przewodnik po Muzeum im. Dzieduszyckich we Lwowie. – Lwów, 1895. – 238 s.

20. Geddes P. City development a study of parks, gardens, and culture-institutes; a report to the Carnegie Dunfermline trust, – Edinburgh: "Geddes and company", 1904. – 231 p.
21. Kauffman S. At Home in the Universe. – New-York: Oxford University Press, 1995. – 321 p.
22. Lovelock J.E. GAIA: A New Look at Life on Earth. – New-York: Oxford University Press, 1979. – 252 p.
23. Margulis L., Sagan D. What is Life? – Weidefeld & Nicholson Ltd., 1985. – 207 p.
24. Meller H. Patrick Geddes: Social Evolutionist and City Planner. – London-New York: Routledge, 1990. – 384 p.
25. Nusbaum-Hilarowicz J. Idea ewolucji w biologii: przeszłość, stan obecny i wpływ na rozwój wiedzy ludzkiej, – Warszawa: Drukarnia Ludowa (Lwów: H. Altenberg), 1910. – 555 s.
26. Paczoski J. Życie gromadną roślin // Wszechwiat. – 1896. – t. 15., № 26. – S. 401-404; № 27. – S. 420-423; № 28. S. 443-446.
27. Pawlikowski J.G. O lice Ziemi. – Warszawa: Wyd.-wo PROP, 1938. – 399 s.
28. Pawlikowski J.G. Kultura a natura. – Łódź: "Obywatel", 2010. – 140 s.
29. Pol W. Muzeum natury we Lwowie. – Lwów: „Biblioteka Nauk. Zakł. im. Ossolińskich”, 1847. – T. 1: № 4, s. 333-371; № 5, s. 445-499.

Державний природознавчий музей НАН України, м. Львів
e-mail: yuchor@smnh.org

Chernobay Yu.M.

To the history of the integrity and paradigm methodology of natural and social coevolution

The regional phenomenon of the integrity methodology and natural-social coevolution, which took place in the scientific community of Lviv at the period of the end of 19th and the beginning of 20th century, was considered. The most prominent in creating this phenomenon were: V. Pol (preservation of cultural and natural heritage), V. Didushitsky (protection of certain species through environmental protection, natural motivation of self-identity), B. Dybovsky (taxonomy and continental biogeography), J. Pachoski (phytosociology and protection of nature), Y. Nusbaum-Gilarovich (philosophical and cognitive aspects of evolution), Y.G. Pavlikovski (nature and culture, theory and practice of nature conservation, the basics of tourist management). The emergence of this phenomenon led to the genesis of a number of scientific directions on the international level.

Key words: *methodology of integrity, paradigm of coevolution, Lviv natural science school, High school in Dublyany, phytosociology, nature protection.*

ЗМІСТ	CONTENTS	Стор.
Музеологія * Museology		
Чернобай Ю.М. До історії методології цілісності та парадигми природничо-соціальної коеволюції		3
• To the history of the integrity and paradigm methodology of natural and social coevolution		
Гураль Р.І., Гураль-Сверлова Н.В. Історія комплектування та наукового опрацювання матеріалів малакологічного фонду Державного природознавчого музею НАН України		15
• The history of the formation and scientific processing of the malakological collection of the State Museum of Natural History of the NAS of Ukraine		
Очеретна К.В. Кривоїфагіди (Coleoptera) у колекціях України: види, зразки та колектори		21
• Cryptophagidae (Coleoptera) in the collections of Ukraine: Species, Specimens, and Collectors		
Екологія * Ecology		
Гураль Р.І. Просторовий розподіл прісноводної малакофауни України		37
• Spatial distribution of freshwater molluscs fauna of Ukraine		
Гураль-Сверлова Н.В., Савчук С.П. Антропохорні види наземних молюсків на заході України		49
• Anthropochorous species of land molluscs in Western Ukraine		
Гуштан К.В. Особливості біотопної диференціації спектрів екоморф угруповань амфібіотичних комах (Insecta: Ephemeroptera, Plecoptera, Odonata) гідроекосистем Українських Карпат		59
• Features of biotopic differentiation of ecomorphs spectra of amphibiotic insects (Insecta: Ephemeroptera, Plecoptera, Odonata) communities in hydroecosystems of Ukrainian Carpathians		
Гуштан Г.Г. Панцирні кліщі (Acari: Oribatida) гігрофітних лук Закарпатської низовини		67
• Oribatid mites (Acari: Oribatida) of hygrophyte grasslands on Transcarpathian Lowland		
Гоблик К.М., Орлов О.Л., Рагуліна М.Є., Капрусь І.Я. Умови існування і структура угруповань колембол (Collembola) у лучних біотопах Закарпатської низовини		75
• Living conditions and community structure of Collembola on Transcarpathian lowland meadow habitats		
Бешлей С.В., Соханьчак Р.Р., Баранов В.І., Карпінєць Л.І. Підбір стійких рослин для біотичного етапу рекультивції відвалу центральної збагачувальної фабрики "Червоноградська" (Львівська обл.)		83
• Selection of resistant plants for the biotic stage of the recultivation of the dump of the Central concentrating mill "Chervonogradska" (Lviv region)		

Проць Б.Г., Покинйчереда В.Ф., Беркела Ю.Ю. Підсумок другого етапу номінування букових пралісів і старовікових лісів України до Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО	89
The result of the second stage of nomination of beech virgin and old-growth forests of Ukraine to the World Natural Heritage of UNESCO	
Зоологія * Zoology	
Мерза С.П., Капрусь І.Я. Фауна й населення колембол агроценозів Малого Полісся	97
The fauna and population of Collembola in the Male Polissia agrocenoses	
Заморока А.М., Глеба В.М. Перша реєстрація <i>Agapanthiola leucaspis</i> (Coleoptera: Cerambycidae) на заході України та коментарі щодо біогеографії та біології виду	111
The first interception of <i>Agapanthiola leucaspis</i> (Coleoptera: Cerambycidae) in Western Ukraine and remarks on its biogeography and biology	
Середюк Г.В. Сітчастокрилі (Insecta, Neuroptera) Галицького національного природного парку	119
Insecta Neuroptera of the Galician National Park	
Ботаніка * Botany	
Малиновський А.К. Проблемно-аналітична база даних "Інвазійні види": структура, функції і перспективи застосування	125
Problem-analytical database of "Invasive species": structure, functions and perspectives of application	
Глеб Р.Ю. Географічна й таксономічна структура високогірної флори гори Піп Іван Мармароський	143
Geographic and taxonomic structure of the mountainous flora of Pop Ivan Marmureş	
Грунтознавство * Pedology	
Орлов О.Л. Концепція Червоної книги ґрунтів Українських Карпат	151
Concept of soil Red book of the Ukrainian Carpathians	
Короткі повідомлення * The brief messages	
Климишин О.С. Історія видавничої діяльності Державного природознавчого музею НАН України	157
History of the publishing activity of the State Natural History Museum of the NAS of Ukraine	
Бедернічек Т.Ю., Партика Т.В., Хосцький П.Б. Вміст сульфуру у ґрунтах островів Скуа і Галіндез (Прибережна Антарктика)	161
Sulfur content in the soils of Skua and Galindez Islands (Maritime Antarctic)	

Ювілейні дати * Anniversaries

До 60-ліття від дня народження професора П.С. Гнатіва	165
---	-----

Хроніка * Current issues

<i>Середюк Г.В.</i> Про діяльність Державного природознавчого музею НАН України у 2018 році	171
<i>Бокотей А.А., Дзюбенко Н.В.</i> VII Міжнародна конференція по чорному лелеці <i>Ciconia nigra</i> (Національний парк Доньяна, Іспанія)	173
<i>Середюк Г.В., Коновалова І.Б.</i> XIII Львівська ентомологічна школа "Актуальні проблеми вивчення ентомофауни Волинського Полісся"	175
<i>Дзюбенко Н.В.</i> Результати виконання проекту "Природничий музей: від теорії еволюції життя до практики живого музею"	177
<i>Савицька А.Г.</i> Проект "Школа льодовикового періоду: освітня музейна програма для дітей з інвалідністю"	179

Правила для авторів * Rules for authors	180
--	-----

Національна академія наук України
Державний природознавчий музей

Наукове видання

НАУКОВІ ЗАПИСКИ ДЕРЖАВНОГО ПРИРОДОЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Випуск 35

PROCEEDINGS OF THE STATE NATURAL HISTORY MUSEUM

Issue 35

Українською та англійською мовами

Головний редактор І.Я. Капрусь

Комп'ютерний дизайн і верстка О.С. Климишин, Т.М. Щербаченко

Адреса редакції:

79008 Львів, вул. Театральна, 18

Державний природознавчий музей НАН України

телефон / факс: (032) 235-69-17

e-mail: editorship@smnh.org

<http://nzdpm.smnh.org>

Формат 70×100/16. Обл.-вид. арк. 19,1. Наклад 100 прим.

Виготовлення оригінал-макета здійснено в Лабораторії природничої музеології

Державного природознавчого музею НАН України.

Друк ТзОВ «Простір М». 79000 Львів, вул. Чайковського, 8.